

Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

The Journal of Near East University Faculty of Theology

ISSN: 2148-6026 | e-ISSN: 2687-4121

Aralık / December | 2022/8/2

MODERNLEŞME, DAMGALAMA ve DİN: YAPRAK GAZETESİ ÖRNEĞİ

Modernization, Stigmatization and Religion: The Example of The Yaprak Newspaper

MEHMET FURKAN ÖREN

Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul, Türkiye
PhD., Turkish Republic Ministry of National Education

İstanbul, Türkiye

mforen19@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7568-4166

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Types: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 14.09.2022

Kabul Tarihi | Accepted: 16.11.2022

Yayın Tarihi | Published: 25.12.2022

Atıf | Cite as

Ören, Mehmet Furkan. "Modernleşme, Damgalama ve Din: Yaprak Gazetesi Örneği". Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8/2 (Aralık 2022), 209-226.

<https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2022.8.2.04>

Ören, Mehmet Furkan. "Modernization, Stigmatization and Religion: The Example of The Yaprak Newspaper". The Journal of Near East University Faculty of Theology 8/2 (December 2022), 209-226.

<https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2022.8.2.04>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Telif Hakkı | Copyright

Copyright © 2022. Telif hakkı yazar(lar) tarafından YDUILAF'a devredilmiştir. Bu makale, Creative Commons Atıf Lisansının (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) hüküm ve koşulları altında dağıtılan açık erişimli bir makaledir.

Copyright © 2022. Copyright has been transferred to YDUILAF by the author(s). This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License

(<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Modernleşme, Damgalama ve Din: Yaprak Gazetesi Örneği

Öz

Modernleşme dönemiyle birlikte bilgiye dönük yaklaşımların değişmesi, dine yönelik bakış açılarının da değişmesiyle sonuçlanmıştır. Batı merkezli bir dönüşüm süreci olan modernleşme, bir taraftan Batı'nın kendi dinsel geçmişini sorgulamasına, öbür taraftan öteki toplumları damgalama, yönetilebilir hale getirme ve yönlendirme tecrübesine ilişkin önemli ipuçları taşımaktadır. Damgalama sosyolojiktir ve toplulukların olduğu her yerde görülebilecek bir durumdur. İktidarı elinde bulunduran ve kamusal alanda çoğunluk olan düşüncelerin azınlıkta olan ya da muhalif olan düşünceleri/kesimleri damgalayarak, yönetilebilir hale getirmeye çalıştıkları söylenebilir. Nitekim Avrupa merkezli bir okuma ve bilgi yapma süreci olan modernleşmenin diğer toplumların damgalanmasında önemli bir etkisi olmuştur. Damgalama her düşüncede ve çağda görülebilecek bir durumdur. Toplumların bilgiye bakış açıları, olayları değerlendirme biçimleri ve içinde yaşadıkları dönemlerin bilgi paradigmaları damgalamanın özelliğini belirler. Belli dönemlerde ve toplumlarda belli damgalama biçimleri gündemleşir ve genel kabul görür. Bu açıdan damgalamayı modernleşme ve Avrupa toplumuna indirgememek önemlidir. Burada modernleşme, damgalamanın yön değiştirdiği bir sürece işaret etmektedir. Modernleşme ile birlikte bilginin dönüşmesi, yeni bir paradigma inşasının ortaya çıkması özelde din etrafında yeni bir okumanın da meydana gelmesine neden olmuştur. Modernleşme, dinsel alana ilişkin damgalayıcı bir söylemin yaygınlaşmasına kaynaklık etmiştir. Modernleşme süreciyle birlikte oraya çıkan damgalama süreci belli bir bölgeyle sınırlı kalmamış, diğer kültür ve medeniyetleri de etkilemiştir. Özelde İslâm coğrafyası bu etkilemenin başında gelen yerlerden birisidir. Özellikle Osmanlı'da Tanzimat süreciyle birlikte gündemleşen modernleşme süreci Osmanlı aydınlarının dine bakış açısını da etkilemiştir. Bu etkilenme süreci sadece seküler aydınları değil, aynı zamanda muhafazakâr aydınları da etkilemiştir. Bu etkileme sonucunda ortaya çıkan çerçevenin merkezini din oluşturmaktadır. Din ve dindarlık bağlamında kullanılmaya başlanan irtica gibi kavramlar damgalamanın bir parçası olarak yaygınlık kazanmıştır. Cumhuriyet dönemi bu damgalamaya ivme kazandırmıştır. Bu çalışmada, 1949 ila 1951 yılları arasında çıkan ve 29 sayı olarak yayımlanan Yaprak gazetesi örneğinden hareketle dinin gericilik bağlamında damgalanma biçimi analiz edilmektedir. Nitel araştırmaya dayalı çalışmada, literatür taraması tekniğinin yanında söylem ve içerik analizi yöntemi de kullanılmaktadır. Vurgulanmalıdır ki damgalama geniş kapsamlı bir konudur ve hayatın her anında gözlemlenebilecek bir durumdur. Bu açıdan damgalamayı belli dönem ve örneklerle sınırlandırma meselenin tahlil edilmesini kolaylaştıran bir unsurdur. Bu açıdan makalenin merkezini Yaprak gazetesi oluşturmaktadır. Hem yayınlandığı yılların Türk siyasi tarihindeki önemi hem Batıcı ve modern bir çizgide yer alan aydınlarca çıkartılması, bu gazetenin seçilmesinde etkili olmuştur. Bu kapsamda çalışma, seküler bir çizgide yer alan Yaprak gazetesinin dini damgalama yaklaşımını analiz ederek alandaki tartışmalara katkı sunmayı amaçlamaktadır. Yazıda yaprak gazetesindeki damgalamalar belli temalar çerçevesinde analiz edilmektedir. Bu temalar, gericilik, geçmiş, hurafe ve din eğitimi şeklinde kategorize edilmiştir. Burada gazete kendi çizgisini damgaladığı dinsel alandan ayırtılmak için ilerici, çağdaş, pozitivist ve bilimsel olarak tanımlarken, dinsel alanı gerici, geçmişte kalan, hurafeci ve dogmatik eğilim şeklinde kodlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Modernleşme, Din, Damgalama, Yaprak Gazetesi.

Modernization, Stigmatization and Religion: The Example of the Yaprak Newspaper

Abstract

The change in approaches to knowledge with the modernization period resulted in a change in perspectives towards religion. Modernization, which is a Western-centered transformation process, carries important clues about the West's questioning of its own religious past on the one hand, and the experience of stamping, making manageable and directing other societies on the other hand. Stigma is sociological and can be seen wherever communities exist. It can be said that the thinkers who hold the power and are the majority in the public sphere try to make the minority or opposition thoughts/sections manageable by stigmatizing them. As a matter of fact, modernization, which is a European-centered process of reading and making information, has had a significant impact on the stigma of other societies. Stigma is a condition that can be seen in every thought and age. The societies' perspectives on information, the way they evaluate events, and the information paradigms of the periods they live in determine the characteristics of stigmatization. In certain periods and societies, certain forms of stigmatization are on the agenda and are generally accepted. In this respect, it is important not to reduce the stigma to modernization and European society. Here, modernization refers to a process in which stigma changes direction. With modernization, the transformation of knowledge and the emergence of a new paradigm construction have led to the emergence of a new reading around religion in particular. Modernization has been the source of the spread of a stigmatizing discourse on the religious field. The stigmatization process that

emerged with the modernization process was not limited to a certain region, but also affected other cultures and civilizations. In particular, the Islamic geography is one of the places at the forefront of this influence. Especially in the Ottoman Empire, the modernization process, which came to the fore with the reform process, also affected the perspective of Ottoman intellectuals on religion. This process of influence affected not only secular intellectuals, but also conservative intellectuals. Religion is the center of the framework that emerged as a result of this influence. Concepts such as fundamentalism, which started to be used in the context of religion and religiosity, became widespread as a part of stigmatization. The Republican period accelerated this stigma. In this study, the stigmatization of religion in the context of reaction is analyzed based on the example of Yaprak newspaper, which was published between 1949 and 1951 and was published in 29 issues. In the qualitative research study, besides the literature review technique, the discourse and content analysis method is also used. It should be emphasized that stigma is a wide-ranging issue and can be observed in every moment of life. In this respect, limiting stigma to certain periods and examples is an element that facilitates the analysis of the issue. In this respect, Yaprak newspaper forms the center of the article. Both the importance of the years it was published in Turkish political history and the fact that it was published by intellectuals who took a westernist and modern line were influential in the selection of this newspaper. In this context, the study aims to contribute to the discussions in the field by analyzing the religious stigmatization approach of Yaprak newspaper, which takes place in a secular line. In the article, the stigmatizations in the leaf newspaper are analyzed within the framework of certain themes. These themes were categorized as reactionary, past, superstition and religious education. Here, while the newspaper defines its line as progressive, contemporary, positivist and scientific in order to distinguish its line from the religious field it stamps, it views the religious field as a reactionary, past, superstitious and dogmatic trend.

Keywords: Sociology of Religion, Modernization, Religion, Stigmatization, Yaprak Newspaper.

Giriş

Modernleşme süreci yeni bir bilgi biçimi, ontolojik anlam, insan doğası okuması ve yaklaşım biçimidir. Modernleşme sürecinin en fazla etkilediği alan ise dinsel alandır. Eğitim, bilgi, toplum, siyaset ve ordu başta olmak üzere birçok alanda değişimlerin meydana geldiği modern dönemlerde dinin geleceği ve konumu birçok tartışmaya konu olmuştur. Dinin modern zaman ve zeminlerde yerinin olmayacağı/olmaması gerektiğini gündeme getiren klasik sekülerleşme tezleri, onu gerçilik bağlamına oturtarak sosyal, siyasal, iktisadi ve eğitimsel süreçlerin dışında tutulması gereken bir alan olarak kodlamakta ve bu alandaki faaliyetleri “ölü yatırım” konseptine indirgemektedirler.¹ Bu yaklaşımlar dinsel alanı damgalayıcı bir şekilde ele alan yeni bilgi paradigmalarıyla da ilgilidir. Bu açıdan modernleşme insanlık tarihinde köklü bir yer tutan damgalamanın yönünü değiştiren bir sürece işaret etmektedir. Taylor’a göre gündelik hayatın üzerinde dinsel eğilimlerin etkin olduğu dönemlerde din dışı hareket etmek belli ölçülerde damgalanma nedeniydi. Özelde Avrupa’da dinî söylemin egemen olduğu dönemlerde pek çok kişi yargılanmış ve ceza almıştır. Oysa modernleşme, bu sürecin tersine çevirildiği bir sürece işaret eder.²

Damgalama bir egemenlik biçimidir. Egemenliği güç, bilgi ve iktidar bağlamında inceleyen Michel Foucault’a göre iktidar, egemenlik kurduğu ya da kurmak istediği alanların yönetilmeye ihtiyacı olduğu şeklindeki bilgi paradigmasının işe koşurulmasıyla tahkim edilir.³ Foucault’un tezlerinden de etkilenen Edward Said, oryantalizm başlıklı çalışmasında Batı’nın doğuyu yönetme stratejisinin önemli bir parçası olarak damgalama, barbar olarak gösterme ve bunun sonucu olarak medenileştirilmeye ihtiyaç duyulan bir alan olarak gündemleştirdiğine dikkat çekmektedir.

¹ Yeni dönemin temel parametrelerini akıl ve bilim olarak gören ve kilise, peygamber, kutsal kitap gibi unsurların önüne akıl koyan bir metin için bk Thomas Paine, *Akıl Çağı*, çev. Ali İhsan Dalgıç (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2013); Yine yeni dönemde dinin durumunu tartışan bir metin için bk Christian Joppke, *Laik Devlet Kuşatma Altında* (İstanbul: Say Yayınları, 2018), 26-60.

² Ayrıntı için bk. Charles Taylor, *Seküler Çağ*, çev. Dost Körpe (İstanbul: İş Bankası Y., 2007).

³ Foucault’un bu konudaki iyi çalışmalarından birisi deliliği analiz eden eseridir. Ona göre delilik aslında iktidarla bezenmiş aklın kendisini tanımlamak ve tahküm etmek için ürettiği bir yönetim biçimidir. Delilik olmasa akıl kendi kendisine paye biçemez. bk. Michel Foucault, *Deliliğin Tarihi*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: İmge Kitapevi, 2006), 219-220.

Damgalama bir okuma biçimi ve ötekilik ilişkisidir. İnsanlar kendinden başkalarını tanımlamak için birtakım kavramlara ve sıfatlandırmalara baş vurur ve onları anlamlandırabilir hale getirirler. Ne var ki damgalama bazen kolektif ve toplumsal bir zemin kazanır ve burada dönüşen bilgi paradigmalarının önemli etkileri olur. Bu açıdan toplumun olduğu her dönemde damgalama da var olmuştur.

Kimi sosyologlara göre modernite bir din okuması ve yorumudur.⁴ Robert Nisbet modern sosyal bilimleri Orta Çağ düşüncesinin yeni bir formülasyonu olarak kodlamaktadır.⁵ Bu yorum bilginin, felsefenin restorasyonu olduğu gibi, damgalamanın da form ve yön değiştirmesi ve egemen ve damgalayıcı olan dinsel çerçevenin damlaglanan konuma indiriliş sürecidir. Modernleşme sürecinin meydana getirdiği dönüşüm özü itibarıyla dinsel alanın ivme kazanacak şekilde damgalanması sürecidir.⁶

Batı'da meydana gelen modernleşme süreçleri ve bu sürecin din etrafında oluşturduğu söylem başta Osmanlı coğrafyası olmak üzere pek çok bölgeyi etkilemiş ve geleneksel bakış açılarının, yorum biçimlerinin, dinsel algıların ve uygulama biçimlerinin dönüşmesini de beraberinde getirmiştir. Öyle ki Batı dışı toplumlarda ortaya çıkan Batıcı elitler, toplumsal değişim ve dönüşümü kendi doğal mecrasında bırakmamış; toplumun sahip olduğu geleneksel koldarı mücadele edilecek, değiştirilecek ve ilericiliğe zorlanacak bir bağlam çerçevesinde değerlendirmiştir. Nitekim Tanzimat süreciyle beraber ortaya çıkan yeni bürokratik anlayış dini tedrici olarak eğitim, siyaset, iktisat gibi alanların dışına itmeye çalışmış ve bu süreç Cumhuriyet dönemiyle ivme kazanmıştır. Cumhuriyet dönemi kadar keskin olmasa da Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren dinsel alanın damgalanma bağlamında ele alınmaya başladığı söylenebilir.⁷ Bu bağlamda Cumhuriyet, Tanzimat süreciyle birlikte başlayan tedrici batılılaşmadan radikal batılılaşmaya geçiş sürecidir.⁸ Bu süreç, aynı zamanda dinsel alanın hızlı bir daralmaya, dini yayınların azalmasına, kamusal alanda dine yönelik baskıların artması ile sonuçlanmıştır. Diğer bir ifadeyle modernleşme sürecinde dine yönelik uygulama ve pratikler, dinle ilgili söylem örgüsü ve dinin konumlandırma biçimi ile nitelendirilme şekli damgalayıcı bir çerçevesinde yürümüştür. Bu damgalamada dikkat çeken durum, damgalayanın, damgalananı yönlendirmeyi ve onu yönetilebilir olarak konumlandırmayı kedisine bir hak olarak görmesidir.

Din etrafında gelişen bu söylemde modernleşme ve bilhassa modernleşmenin önemli bir ayağı olan pozitivist felsefe başat bir temadır. Bu temanın içerisinde din ilericiğin karşısına yerleştirilir ve gericilikle damgalanır, yozlaşma, yobazlık ve karanlığı temsil eden bir çerçeveye sokulur. Burada pozitivizm bilimi, düşünceyi, aklı, geleceği, aydınlığı ve ilerlemeyi temsil ederken din müspet olarak kodlanan bu kavramların menfi karşıtlığına yerleştirilir. Bu anlamda Türkiye'de zaman zaman dinsel yayın alanında görülen göreceli artışla paralel bir şekilde, irtica ve gericilik söylemi de armaktadır. Bu söylem daha çok bilimsel, rasyonel ve eleştirel düşünceden uzak görülen dinsel alanı ve dindarlığı damgalamak için kullanılmaktadır.

1949 ile 1951 yılları arasında 29 sayı olarak çıkan Yaprak gazetesindeki yazılar, dinin modernleşmeyi savunan düşünürler arasında nasıl algılandığı ve ne şekilde damgalandığına dair fikir verici ifadeler içermektedir. Diğer bir ifadeyle çok partili hayata geçiş süreci kapsamında seçimlerin konuşulduğu 1949 ila 1951 yılları arasında yayın yapan Yaprak Gazetesi hem söz konusu dönemle ilgili kimi veriler içermesi hem de dinin Batıcı düşünürler tarafından nasıl bir çerçevede damgalandığı ilgili öğretici içeriklere sahiptir. Yazı söz konusu dönemde kendisini daha çok ilerici bir konuma oturtan bir gazetenin, dini konumlandırma, ele alma ve algılama biçimini tahlil ederek dinin Türkiye'de tartışılma ve konumlandırılma

⁴ Terry Eagleton, *Tanrı'nın Ölümü ve Kültür*, çev. Selin Dingiloğlu (İstanbul: Yordam Kitap, 2014), 69.

⁵ Robert Nisbet, *Sosyolojik Düşünce Geleneği*, çev. Yusuf Kaplan (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2020).

⁶ Barındırdığı müphem anlama rağmen gericiliğin dinle ilişkilendirilmesine ilişkin bir gözlem için bk. Bekir Berat Özipek, "İrtica Nedir?", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, ed. Tanıl Bora - Murat Gültekinil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 6/236-237.

⁷ bk. Bekir Berat Özipek, "İrtica Nedir?", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, ed. Tanıl Bora - Murat Gültekinil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 236-245.

⁸ Nilgün Toker - Serdar Tekin, "Batıcı Siyasi Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce/İslamcılık* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 3/111.

biçimine katkı sunmayı hedeflemektedir. Yer yer mezkûr gazeteden uzun alıntılarının da yapıldığı makale, gericilik ve ilerencilik kavramlarının hangi bağlamlarda kullanıldığına ilişkin fikirler vermeyi de amaçlamaktadır.

Vurgulanmalıdır ki damga insanoğlunun önemli bir özelliğidir ve tek taraflı işleyen bir sürece sahip değildir. Modern düşünürlerin din ve dindar kesimi damgaladığı gibi, dindar yayınlar da modern ve Batıcı elitleri damgalamıştır. Öte yandan din sadece modern çevrelerce damgalanmamış aynı zamanda muhafazakâr çevreler tarafından da softa, yobaz gibi kavramlarla nitelendirilmiştir.⁹ Burada yaprak gazetesindeki söylem modernleşme süreciyle birlikte din etrafında oluşan söylemin bir örneği olarak merkeze alınmaktadır.

1. Yaprak Gazetesine Genel Bir Bakış

Yayın hayatına 1 Ocak 1949'da başlayan Yaprak gazetesi kendisini "Fikir ve Sanat Gazetesi"¹⁰ olarak tanımlamaktadır. Köşe yazıları, şiirler, gündeme dair haberler ve özellikle bu dönemlerde yayımlanan muhafazakâr dergilerle çeşitli polemikler içeren yazılara yer veren gazete, iki sayfa ve bir yaprak şeklinde çıktığı için Yaprak ismini almıştır. Sahibi ve yazı işleri müdürünün Orhan Veli Kanık (öl. 1950) olduğu gazete genel anlamda edebiyat ağırlıklı olmakla beraber sosyal, kültürel ve siyasal meselelere de yer vermektedir. Sabahattin Eyüboğlu (öl. 1997), Mahmut Dikerdem (öl. 1993), Melih Cevdet Anday (öl. 2002), Bedri Rahmi Eyüboğlu (öl. 1975), Cahit Sıtkı Tarancı (öl. 1956) gibi yazarların yazılarına yer veren gazete, 1 Ocak 1949'da yayın hayatına başlar, Kanık'ın ölümü üzerine 1 Şubat 1951'de 29. sayısıyla yayın hayatına son verir. Bu süreç içerisinde 15 günde bir düzenli olarak çıkan gazete satış durumunun azalmasına göre yaz aylarında yayına ara vermekte, kış aylarında yayına başlamaktadır.

Çok partili hayata geçiş süreci kapsamında seçim propagandalarının yapıldığı, dini dergi yayıncılığında artışların yaşandığı bir süreçte yayın hayatına başlayan ve kendisini ilerici olarak tanımlayan bu gazetenin dini konumlandırma biçimi öğreticidir. Hem yayımlandığı yıllar (1949-1951) hem de temsil ettiği dünya görüşü gazeteyi özellikli kılmaktadır. Öte yandan 15 günde bir basılan gazetenin 29 sayı olarak basılması, gazetenin söylem analizi yöntemine göre analiz edilmesini kolaylaştıran bir faktördür. Yayın çizgisini :

Bizi sol mu sanıyorsunuz ? Evet, soluz. Ama sol ne demektir. Memleketin kötülüğünü isteyen insan mı demektir? Hayır. Olsa olsa, memleketin de bütün insanlıkla beraber, daha ileriye gitmesini isteyen insan demektir. Memleket olsun, insanlık olsun, ileriye, ileri fikirlere inanmak, o fikirleri savunmakla gider. Her memleketini seven kişi, her memleketini seven kurum bu işe karışmak bu yolda savaşmak zorundadır. Savaşılacak şeylerin başında, söz temsili yobazlık gelir. Yobazlık türlü türlü. Dinde yobazlık var, dilde yobazlık var, toplum anlayışındaki, millet anlayışındaki yobazlık var. İleri olmak için, sol olmak için, bu yobazlıkların topuyla savaşmak gerek. Yaprak da ne yapıyor zaten?¹¹

şeklinde açıklayan gazete kendisini modern ve ilerici şeklinde kodlamaktadır. Bu bağlamda gazete söyleminde din daha çok gerici bir çerçeveye yerleştirilirken modernleşme ve çağdaşlaşma ilerencilikle ilişkilendirilmektedir. Bu özellik, söylem analizi için gazetenin seçilmesinde etkili olmuştur.

2. Modernleşme, Damga ve Din

Modernleşme üzerinde pek çok tartışma yapılmış/yapılmaktadır. Bu tartışmaların vurguladığı önemli hususlardan birisi modernleşmenin bir din yorumu olduğuyla ilgilidir.¹² Modernite dinin bir reddi değil, dinin yeniden ele alınma şeklidir. Burada din eski kodların, çağ dışı yaklaşımların, geleneksel olanın, ehlileşmemiş, şehirleşmemiş, köylü kalmış bir bağlamın içerisine yerleştirilmekte ve akıl dışı olarak

⁹ Mustafa Koç, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u: İstanbul'un İç Tarihi*, ed. Übeydullah Kısacık - Müslüm Yılmaz (İstanbul: Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, 2021), 1/408.

¹⁰ *Yaprak Gazetesi*, "Halk İçin" (01 Aralık 1949), 1.

¹¹ Orhan Veli Kanık, "Bazı Üniversiteli Gençlere", *Yaprak* (01 Haziran 1950), 1.

¹² Eagleton, *Tanrı'nın Ölümü ve Kültür*, 69.

görülmede, öyle ki aklın karşısına yerleştirilmektedir.¹³ Modernitenin başarısıyla onun dini damgalama, dini akli çerçevenin dışına çıkarma, yeni bir okumaya tabi tutma ve burada pozitivist akli işler kılma arasında doğru orantı vardır. Moderniteyi vahiy/kitap merkezli bir siyaset, ekonomi, eğitim, toplum okumasından insan akli merkezli bir ekonomi, eğitim, siyaset ve toplum okumasına evrilme süreci olarak tanımlayan Arslan bu düşünce biçiminin kartezyen yaklaşımına vurgu yapmaktadır.¹⁴ Modernite insanın, hayatın, ekonominin, bürokrasinin, hatta gündelik hayatın ve devlet organizasyonlarının milimetrik ölçülerle planlanıp programlandığı endüstriyel süreçlere işaret etmektedir. Bu durumu rasyonelleşme ve bürokratikleşme süreci olarak tanımlayan Weber, modernleşmeyi doğaüstü güçlerin etki kaybetmesi çerçevesinde büyü bozumu ve demir kafesle tasvir etmektedir.¹⁵

Bauman modernitenin, baskıcı, tek tipçi, disiplinci ve bahçivancı felsefesinin belli düşünceleri ve görüşleri damgalayıcı bir çerçevesinde yürütülmesiyle sonuçlandığını vurgulamaktadır. Ona göre belli çerçevelerce kavramsallaştırılmış modern damgalayıcı yaklaşım damgalayanın, damgalananı soy kırma tabi kılıcı politikalarla sonuçlanmıştır.¹⁶ Bu yönüyle modernite planlama ve denetim, planlama ve denetimse tiranlık ve despotlukla neticelenmektedir. Bu konsept modern tahayyülün dışında kalan fikirlerin damgalanıp mücadele çerçevesine yerleştirilmesiyle sonuçlanmaktadır.¹⁷ Burada toplum aydınlanması, düzenlenmesi, biçimlendirilmesi, eğitilmesi gereken ve çağdaş olanın dışında kalan alanlara tekabül eder. Toplumun hangi araçlar ve amaçlarla düzenlenip eğitileceği çeşitli yönetmelikler, yöntemler ve yazılı belgelerce belirtilmiştir. Öyle ki “yazılı şeyin gücü, sınırlarını aşar, zincirleri kırar, engel tanımaz. Yazılar temelinde kurulan ve onlar tarafından doğrulanan bürokratik akılcı yetki ve bilgi, en ufak ayrıntıya kadar yayılır.”¹⁸ Böylece geri kalmış, aydınlanmamış ve modernliği yakalayamamış toplumsal yapılar biçimlendirilmeye çalışılır. Modernleşen ya da modernleşme sürecine giren toplumların devlet eliyle damgalanıp düzeltilmesi, toplumun yönlendirilmeye çalışılması bu durum dikkate alındığında anlamlıdır. Bu düzeltme ve yönlendirme çalışmaları damgayla eş güdümlü bir şekilde ilerler. Nitekim damga üzerinde çalışmaları olan Goffman, damgalamayı belli bir bireyi ya da kesimi tanımlamanın ötesinde onları yönetmek, yönlendirmek, küçümsemek ve hatta kendilerine bakış açısını değiştirmek için işler kılınan yaftalama olarak değerlendirmektedir.¹⁹

Goffman’ın bu bakış açısında gündelik hayatta, insan ilişkilerinde damga belirleyici bir yere sahiptir. Çünkü bir ötekini anlamak, onu tanımlamak, belli özelliklere göre ayırtmak bir parça kendiliğın sınırlarını da belirlemektir. Damgalamada kimi zaman olumlu yakıştırmalar öne plana çıkarken, çoğunlukla negatıflık belirgindir. Örneğın gündelik hayatta kullanılan salak, aptal, özürlü gibi pek çok ifade damgalamanın örneklerini oluşturmaktadır. Bireyler gibi fikirler ve düşünceler de damgalanır ve kolektif bir zemin kazanır. Herhangi bir damganın kolektif bir özellik kazanması, daha farklı bir ifadeyle egemen bir söyleme dönüşmesi dönemler ve paradigmalarda da ilgilidir. Bu bağlamda Kuhn’un paradigma kavramı fikir vericidir. Kuhn’a göre her dönem toplumsal alanın ihtiyacını gideren, sosyal, siyasal ve bilgi alanlarına sirayet eden genel geçer (egemen) paradigmalarda vardır. Genel çoğunluk tarafından kabul edilen bu paradigmalarda kendisi dışında kalan söylemleri dışlar ve kabul edilemez olara kodlar. Örneğın Batlamyus teorisinin geçerli olduğı bir dönemde dünyanın yuvarlak olduğunu söyleyen Galileo damgalanmış ve yargılanmıştır, oysa sonraki süreçlerde Kopernik’in teorilerinin geçerli olduğı bir zeminde Batlamyus teorisi damga konusu olmuştur. Bu açıdan damgalamaların sosyal zemin kazanmasında belli bir söylemin yaygınlık kazanması önem kazanmaktadır ve modernleşme de yeni bir söylemdir. Batı merkezli bir bilgi

¹³ Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver (İstanbul: Yapı Kredi Y., 2014), 24.

¹⁴ Abdurrahman Arslan, *Nehri Geçerken*, ed. Asım Öz (İstanbul: Beyan Y, 2010), 105.

¹⁵ Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, 41.

¹⁶ Detay için bk. Zygmunt Bauman, *Modernite ve Holocaust*, çev. Sertabiboğlu (İstanbul: Sarmal Y., 1997).

¹⁷ Orhan Türkdoğan, *Türk Sanayi Toplumu* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009), 142.

¹⁸ Henri Lefebvre, *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, çev. Işın Gürbüz (İstanbul: Metis Yayınları, 1998), 157.

¹⁹ Detay için bk. Erving Goffman, *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*, çev. Ş. Güneş vd. (Ankara: Heretik Yayınları, 2019).

biçimi olan modernleşme damgalamanın yeni bir boyutudur ve özellikle din damganının nesnesi olarak belirginidir.

Bu belirginlik sadece Batı ile sınırlı kalmamış zaman içerisinde modernleşme tecrübesi yaşayan diğer toplumlarda da ortaya çıkmıştır. Örneğin Osmanlı İmparatorluğunun modernleşme sürecinde artan biçimde toplumun düzenlenmesine yönelik politikalar modernitenin damgalayıcı özellikleri dikkate alındığından anlamlı hale gelmektedir. Tanzimat süreciyle birlikte başlayan merkezileşme politikaları bürokratik organizasyonun gündelik hayatı, toplumsal yapıyı ve “geri” kalanı ilerletme çabası dışında tutulamaz. Burada toplumsal yapı, gündelik hayat ve sosyal doku geleneksel olana, devlet ve bürokrasi ise modern olana tekabül eder. Bu anlamda devlet erkânının belli giysiler, formalar giymelerinin zorunlu olması, belli bir tıraş ve stile göre giyinmeleri, belli bir çerçeveye göre oturup kalkmaları, yorumlar etrafında pozitivist tekdüzeliklerin oluşması, müphemliklerin giderilmesi ve kalıp bakışların gelişmesi modernleşme sürecinin bu damgacı özelliğiyle ilgilidir.²⁰

3. İktidar ve Damga

Bilgi ve güç üzerine çalışmaları olan Michel Foucault, iktidar yapılarının belli bir bilgi söylemini işe koşturduklarını vurgulamaktadır.²¹ Bilgiyle iktidar diyalojik bir ilişkiselliğe sahiptir. Bu bilgi konsepti genel olarak damga ile eş güdümlü bir şekilde ilerlemektedir. Her iktidar biçiminin ötekileştirip damgaladığı bir ötekisi ve muhalefeti vardır. İktidarla bezenmiş egemen söylem, ötekiye damgaladığı ölçüde gücünü konsülde edebilir. Bu anlamda modern Batı bilgi paradigması, ürettiği iktidar biçimlerinin söylemlerini ve bilgi yapılarını da dönüştürmüştür. Bu bilgi paradigmasının karşısında yer alan alternatif bilgi biçimlerinin bastırılması, damgalanması ve kullanılamaz hale gelmesi, sömürgeleştirmenin ve iktidarlarının sürekliliği için önemlidir. Diğer bir ifadeyle egemen anlayışın tekelinde olan bilgisel söylem muhalefet konumunda olan ya da alternatif bilgi paradigmaları oluşturabilecek zeminlerle mücadeleyi önemli kılar. Nitekim modern dönemlerde Batı'nın siyasal, askeri ve iktisadi iktidarıyla eş güdümlü olarak öteki ya da muhalefet olarak kodlanan diğer kültür ve medeniyet havzalarının damgalanması ve mücadele konsepti içerisine yerleştirilmesi bununla ilgilidir. Edward Said'in “Oryantalizm” başlıklı çalışmasında vurguladığı gibi başkası üzerinde üretilen söylem aynı zamanda onları yönetmek ve yönlendirmek içinde de işlevseldir.²²

Foucault'cu bir yaklaşımla iktidar belli bir düşünce ve gelenekle ilgili söylem oluşturur ve bu söylem hakikate dönüşür. Bu sürecin bir sonraki aşaması damgalanan kişilerin, damgalandıkları çerçeveye olgulara bakmasıdır. Self-oryantalizm olarak tanımlanan bu süreç, kişinin veya kültürün kendisiyle ilgili oluşmuş olan bakış açısını kabul etmesi ve buna göre kendisini ele almasıdır. Nitekim Tanzimat süreciyle birlikte Osmanlı'da yükselen Batıcılığın kendi kültürel değerlerini mücadele konsepti içerisine yerleştirmesi anlamlıdır. Bu süreci self-oryantalistleşme olarak tanımlayan Hilmi Yavuz, Türkiye'de modernleşme sürecinin bunun iyi bir örneğini sunduğunu ifade etmektedir.²³ Modernleşme, diğer bir boyutuyla iktidarlaşan Batı'nın, Batı dışı toplumları damgalama sürecidir. Tarihin, tarihsel süreçlerin, olayların Batı merkezli bir şekilde kodlandığı modern süreçte, Batı'nın çizdiği çerçevenin dışında kalan toplumlar damgalanmış ve uygarlaştırıcı bir çerçevede ele alınmıştır.²⁴ Batı iktidarıyla bezenmiş bu uygarlaştırıcı politikalarda aynı zamanda Batı dışı toplumların kendi geçmişlerini ve toplumsal yapılarını self-oryantalist

²⁰ Bu kalıpcı ve çeşitliliği öldürücü özelliğe dair bir metin için bk. Thomas Bauer, *Dünyanın Tekdüzeleşmesi: Müphemlik ve Çeşitlilik Kaybı Üzerine*, çev. Mücahid Kaya (İstanbul: alBaraka Yayınları, 2022).

²¹ Bilgi için bk. Michel Foucault, *İktidarın Gözü*, çev. Işık Ergüden (İstanbul: Ayrıntı Y., 2003).

²² Said, *Oryantalizm*, 65.

²³ Detay için bk. Hilmi Yavuz, *Modernleşme, Oryantalizm ve İslam* (İstanbul: Boyut Kitapları, 1998).

²⁴ Batı ve İslam ilişkiselliğini inceleyen bir metin için bk. İbrahim Kalın, *İslam ve Batı* (İstanbul: İsam Y., 2015); Batı merkezli dönemselleştirme ve tarih okumasına dair bir gözlem için bk. Thomas Bauer, *Neden İslam'ın Orta Çağı Yoktu?*, çev. Hülya Yavuz Akçay (Ankara: Runik Kitap, 2021); Batı merkezli uygarlaştırıcı politikaların ötekiyle ilgili ürettiği söyleme dair derinlikli bir analiz için bk. Edward Said, *Oryantalizm*, çev. Nezih Üstel (İstanbul: İrfan Yayınları, 1998).

bir şekilde ele almasıyla sonuçlanmıştır. Bu çerçeve kimi boyutlarıyla kültür emperyalizminin değişik bir boyutudur. Harari'nin ifadesiyle modern dönemde

Avrupa şemsiyesi altında yeni bir küresel düzen ve kültür ortaya çıktı. Bugün tüm insanlar, itiraf etmek istemeseler bile, giyim kuşamda, düşüncede ve zevkte Avrupalıdır. Söylemde çok katı Avrupa karşıtı olabilirler ama gezegendeki neredeyse herkes siyaset, tıp, savaş ve ekonomiyi Avrupa'nın gözlerinden görüyor, Avrupa melodileriyle yazılmış ve Avrupa dillerinde söylenen müzikleri dinliyor. Yakın bir gelecekte küresel boyutta üstünlüğü kurmaya aday günümüzün gelişen Çin ekonomisi bile, Avrupa tipi bir üretim ve finans modeli üzerine kuruludur.²⁵

Kalın'ın yerinde tespitiyle Avrupa bugün Pekin, Mekke'de, Tahran ve İstanbul'un sokaklarında, caddelerindedir.²⁶ Bu süreç diğer toplumların isteyerek, gönüllü bir şekilde katılarak benimsediği bir durumdur. Bu bağlamda Yaprak gazetesi Batı iktidarıyla bezenmiş olan bir söylemin muhalif olarak gördüğü yerel düşünce veya paradigmayı damgalaması örneğini oluşturmaktadır.

İktidarla bezenmiş damgalama bir benin, kendisi dışında kalan ötekiyi tanımlama biçimidir. Burada damgalayan kendisine belli bir sınır çizer, bir takım sabiteler koyar ve kendilik şekli tasavvur eder. Burada ötekini tanımlama, tersinden bir kendilik okumasıdır. Bu tür damgalamalar çeşitli karşıtlıklar üzerinde yürümektedir. Yaprak gazetesi de bunun iyi bir örneğini oluşturmaktadır. Gazete kendi bulunduğu çizgiyi olumlamak için, karşısında yer alan düşünce biçimini damgalamakta ve tersinden bir kendilik okuması yapmaya çalışmaktadır. Gazeteye sinen damgalama şekilleri, genel olarak ilericiliğe karşı gericilik, şimdiye karşı geçmiş, pozitivistlere karşı hurafe, bilimsel eğitime karşı din eğitimi şeklindedir. Burada ilerici, çağdaş (şimdi), pozitivist ve bilimsel kodlamalar iyi olana (gazetenin durduğu çizgiye) işaret ederken, gerici, geçmişte kalan, hurafelerle bezenmiş metafizik eğitim "öteki"ni imlemektedir. Din ise tüm damgalamaların ana temasıdır. Burada çağdaş, ilerici, bilimsel olanlar iktidarı imlerken, karşısında yer alan geçmiş, gericilik ve diğer kavramsallaştırmalar da muhalefeti temsil etmektedir.

3.1. İlericiliğe Karşı Gericilik

Türk modernleşmesi sürecinde gericilik önemli bir damgalama biçimidir. Örneğin dinin gerilik bağlamına oturtulduğu Yaprak gazetesinde, egemen bir dil kullanılmakta ve dinsel alanın belli sınırlar, çerçeveler içerisinde tutulması gerektiği vurgulanmaktadır. Gazete kendi çizgisini ilerici, bu çizgi dışında kalan dinsel alanı ise gerici olarak kodlamaktadır. Gerici olarak damgalanan din milli egemenlik, demokrasi, insan hakları, fikir ve düşünce özgürlüğünün dışında tutulmakta ve bu alan temel haklardan istisna edilmektedir. Gericilik ve ilericiğin nasıl konumlandırıldığı ile ilgili pek çok pasaj olmakla birlikte özelde bazı pasajlar fikir vericidir. Gazetede yazılan bir yazıya göre

Kendilerini devrimci bilen çevreler arasında *din geriliğine* karşı amansız davranmak bakımından tam bir anlaşma var gibidir. *İrtica başkaldırdığı yerde ezilecektir*' yahut 'bu memleket *irticanın* hortladığını bir daha görmeyecektir' gibi sözleri ağızlarından düşürmüyorlar. Çok partili demokrasi adı verilen yeni gelişme içinde, yayın serbestliğinden, belki de en çok faydalanan dinci çevrelerin çok sayıda, türlü dergilerle ortada boy gösterdikleri bugünlerde, yurdumuz gibi irticanın en acı deneylerini geçirmiş bir toplumun bu sözlerinden ancak sevinç duyması gerekir.²⁷ (Vurgular yazara ait)

Yazının devamında irtica kavramının belli bir tanımı yapılmaya çalışılmakta Cumhuriyet devriminin Tanrı inancı üzerine kurulu olan bir düzeni yıkıp bilime dayanan ilerici bir temel oluşturma çabası olduğu vurgulanmaktadır.²⁸ Gazeteye göre dinsel faaliyetlere izin vermek devrimden ödün vermektir. Gazete gericilikle damgaladığı dinsel alan karşısında, ilerici güçleri teyakkuza davet etmektedir. Demokrasinin, millet egemenliğinin geriliğin önünü açacak bir çerçeveye bürünmemesi gerektiğini vurgulayan gazete,

²⁵ Yuval Noah Harari, *Sapiens: İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*, çev. Ertuğrul Genç (İstanbul: Kolektif Y, 2015), 278-279.

²⁶ İbrahim Kalın, *İslam ve Batı* (İstanbul: İsam Y., 2015), 28.

²⁷ Melih Cevdet Anday, "Aldatmaca", *Yaprak Gazetesi* (15 Nisan 1949), 1.

²⁸ Anday, "Aldatmaca", 1.

“zaten devrim demek geriliklere hürriyet tanımamak demektir”²⁹ diyerek ilerici kesimlerin, geri olarak damgaladığı ötekiyi baskılamaya davet etmektedir. Örneğin dini dergi sayılarının artışının hayra alamet olmadığını vurgulandığı bir haberde konu şu şekilde ifade edilmektedir.

Mesela üç yıl önceyi düşünürüz. O vakit de İstanbul’da tam 31 dergi birkaç ay içerisinde piyasaya çıkıvermişti. Ama bunların hepsi, ilk sayfalarında Arap harfleriyle ayetler, sureler taşıyan Allah’ın ve Peygamberin ekonomik, sosyal meseleler üzerindeki emirlerini bildiren konuştuğumuz dille ibadet etmenin bu dünyada işlenebilecek en büyük suç olduğunu haykıran kısacası, okuyanları bir örümcek ağının içine düşmüş gibi ürperten bir softalık ve yobazlık edebiyatının örnekleriydi.³⁰

Damganın çerçevesi kimi zaman bu dergilerin isimleri verilerek çizilmektedir. Gazeteye göre “Hakkadoğru, Hakikat yolu, Doğru yol, İslâmyolu, İslâmiyet, Büyükdoğu, Selâmet, Sebilürreşat gibi irticanın hortlanmasına çalışmaktan başka hiçbir işe yaramayan bir sürü dergi”³¹ ilericiliğe karşı muhalif söylemler oluşturmaktadır.

Aşağı yukarı her sayıda yazıyoruz. İrtica aldı yürüdü diye. Atatürk için okutulan mevlitlerden sonra, bütün yurdu saran din dergileri, o din dergilerde türlü kepezelikler, okullara konan din dersleri, yeniden açılan imam hatip kursları, ilahiyat fakülteleri, türbeler, din kitapları, Yecüç Mecüç hikâyeleri, vaazlar, meclislerde okunan Arapça ezanlar, Mareşal Çakmak’ın cenazesinde tekbirler, tehliller, en sonunda da Adliyyeyi basan tarikatçılar. Ne zamana kadar meydan vereceğiz bunlara.³²

Yine gazetenin başka bir sayısında “Din dergileri ortalığı sardığından beri bıkmadan usanmadan yazıyoruz: İrtica diriliyor, kımıldıyor, diyoruz. Kendilerini devrimci sayanlardan hep aynı nakarat ‘Başkaldırırsa ezeriz’ İrticanın başkaldırmasından, bizim başlarımızın uçacağı gün murat ediliyorsa bu uzak görülüğe diyecek yok. İrtica daha nasıl başkaldırır? Pilâvoğlu’nun muhakemesinde lâik devletin adliyesi ‘Allah Allah’ sesleriyle inledi. Kahraman Çakmak’ın cenaze töreni tekbirlerle, tehlillerle yeşile boyandı. Her akli başında adam 31 Mart korkusu içindedir.”³³

Gazete, Demokrat Partinin iktidara geliş süreci ve ezanın Arapçalaştırılması olayına tepki göstermekte, laikliğin yerini dinciliğin alacağını vurgulamaktadır.³⁴ Partinin dinci ajandasını inkâr ettiğini vurgulayan gazete, “Mesela devletçiliğin yerine özel teşebbüsün hâkimiyetini kuracaklarını söylüyorlar da, lâikliği bırakıp dinciliğe döneceklerini inkâr ediyorlar.”³⁵ Oysa Türk devrimi ve ilericiliği en başta “din bağı kopararak” gerçekleştirmiştir.³⁶ Bu anlamda dine dönüş, devrimlerden vaz geçiş demektir. Ezanın Arapça olarak okunmasına tepki gösteren gazete Türkçe ezanı ilericiçilik, Arapça ise gericilik olarak görmektedir. Bu konuda yazı yazan Kanık, ezan meselesinin sadece başlangıç olduğunu şöyle ifade etmektedir. “...ileriye doğru olduğundan şüphe etmediğimiz bir karardan geriye dönülünce iş değişiyor. Salt bir ezan meselesi olmaktan çıkıyor iş. Daha bir sürü geriliğin başlangıcı, daha bir sürü geriliğe göz yummanın bir işareti oluyor.”³⁷ Gazetenin gericilik yaftası/damgası partiler üstü bir çerçevede yürümektedir. Gazetenin bu konudaki temel çizgisi, kim olursa olsun ilerici olmayan herkesle mücadeledir. Örneğin gazete yer yer kimi dinsel faaliyetlerle ilişkilendirdiği CHP’yi de gericilikle damgalamaktadır. Buna göre

Demokrat Parti Meclis grubunun son toplantısında Başbakan Adnan Menderes Demokrat Partinin irticayı desteklediği yolunda C.H.P. basını tarafından yapılan yayınlara işaret ederek şöyle demiş: ‘türbeleri açmak, Üniversitelerde İlahiyat Fakültesi kurmak, okullarda din dersleri okutmak suretiyle, asıl C. H. P. hükümetleri irtica yolunda büyük mesafeler kat etmiş, Atatürk inkılabında rahneler

²⁹ Anday, “Aldatmaca”, 1.

³⁰ M. Fırtınalı, “Dergiler” (15 Nisan 1949), 2.

³¹ *Yaprak Gazetesi*, “Dergiler” (01 Mayıs 1949), 2.

³² *Yaprak Gazetesi*, “Şundan, Bundan” (01 Mayıs 1950), 1.

³³ *Yaprak Gazetesi*, “İrtica Canlanıyor” (15 Mart 1950), 2.

³⁴ *Yaprak Gazetesi*, “Yağmurdan Doluya” (15 Haziran 1950), 1.

³⁵ *Yaprak Gazetesi*, “Yağmurdan Doluya” 1.

³⁶ *Yaprak Gazetesi*, “Yağmurdan Doluya” 1.

³⁷ Orhan Veli Kanık, “Ezan”, *Yaprak Gazetesi* (15 Haziran 1950), 1.

açmıştır. Başbakan bu sözlerinde, şüphe yok ki haklıdır. Bugün irtica yolunda vardığımız ileri noktanın sorumluluğu elbette C. H. P. nin omuzlarına yüklenir.³⁸

Bir “egemen” dil olan gericilik söylemi, karşıdakinin hafife alınmasıyla ilgilidir. Yönetme ve yönlendirme kimi açılardan karşıdakinin yönetilmeye, yönlendirilmeye ihtiyacı olduğu düşüncesiyle ilgilidir. Nitekim yönlendirilebilir olarak görülen kesimlerin çeşitli kavramlarla küçümsemesi, hafife alınması ya da dalga geçilecek bir dil bağlamı içerisinde sunulması bu açıdan öğreticidir. Bu bağlamda gazete din ve dinsel söylem kimi açılardan “dalga” konusu yaparak, küçümseyici bir formda ele almayı da ihmal etmemektedir. Damganın doğasında damgalananın dalga geçmek, küçümsemek, hor görmek ve küçümsenebilir olduğunu kabul etmek vardır. Gericilik bağlamına oturtulan dinsel söylemin alaycı şekilde ele alınması bu açıdan anlamlıdır. Gazetesinde de gerilikle damgalanan, din ve dinsel yorumlar kimi zaman küçümseyici bir dille ele alınmakta “dalga” geçilerek “aşağılanmaktadır.” Dalga geçmek agresif bir çerçevede ilerleyen, gerilik, irtica, yobazlık, Orta Çağ karanlığı gibi ifadelerin yumuşak ve gülünç bir konseptte evrilmesidir.

... bu gazetelerden birinin yazarı Mekke’den döndükten sonra imzasını Hacı diye atmaya başladı. Yazılarının her cümlesinden, her kelimesinden sahtelik akan bu hacı bey, tefrikalarından birine şöyle bir başlık koymuş: ‘Hazret-i Muhammed (S.A.) Cenabi Hakkın Huzurunda’ Bir gence bu başlıktaki (S.A.)’nın anlamını ne demek olabileceğini sordum. Düşündü, düşündü ‘her halde Son Altesse olacak!’ dedi. İnsanın elinden ne kızmak geliyor, ne gülmek. Muhammed’in adını, sonuna S. A. getirmeden anmak varken, Cenab-ı Hak yerine Tanrı demek dururken...³⁹

20. sayıda Sebilürreşad dergisi “tiye” alınmakta ve “*Bir de son yıllarda türeyen din dergileri var*” şeklinde bir belirlemeyle derginin dinsel duruşu eleştiri konusu yapılmaktadır. Ayrıca dergiye gönderilen kimi okuyucu mektuplarından hareketle din dili “küçümsemektedir.”⁴⁰ Örneğin Orhan Veli Kanık’ın dini yayın yapan dergilerin içeriğine dair küçümseyici yaklaşımı şöyledir.

Okuyucularına hoşça vakit geçirmek isteyen yazarların sık sık başvurabilecekleri kaynaklar vardır. Milli Kalkınma Parti’sinin yayınları ile Necip Fazıl’ın, Peyami Safa’nın yazıları onlar arasındadır. Ben son günlerde yeni bir kaynak daha buldum. Din Dergileri. Bu dergilerden, geçen sayılarımızda da söz açmış, Sebilürreşad’ın meseleleri üzerinde kısaca durmuştum. Elime bu sefer, başka bir hazine geçti. Bu hazine, Hakka Doğru dergisinin yayımladığı Rüya Tabirnamesi adlı kitaptır.⁴¹

Şundan Bundan başlığıyla okuyuculara bilgi veren Kanık, bu rüya tabirlerini küçümseyici bir bağlamda ele almakta ve konuyu şöyle ifadelendirmektedir:

....Rüyada Fatıha-i şerife okumanın, Furkan, Fecir, Felak gibi süreleri okumanın nelere delalet ettiği anlatıldıktan sonra sıra ferç görmeye geliyor. Bu madde bir hayli uzun, Buraya hepsini almayacağım yalnız bir iki cümle üzerinde kısaca durayım. Bu madde de bir yerde şöyle deniyor: ‘Zevcesinin fercini büyümüş olarak görmek neslin ve evladın çokluğuna, müreffeh yaşamağa delildir. Bir kadının kocasının fercini çarpık olduğunu görmesi harama meyletmesine, fercin beyaz ve semiz olması iffet ve ismete delildir. Yine maddeden öğrendiğimize göre, bir kadının fercinden ateş çıktığını görmesi, hükümete büyük bir mevki ihraz edecek evlâdı olacağına delâlet edermiş.’⁴²

Neticede pek çok örneğinin görülebileceği gazetede modern/ilerici bağlam karşısında din, gerici bir çerçeveye sokulmakta ve damgalanmaktadır. Gazete dini, dindarlığı geçmiş, karanlık, köhnelik, anti bilimcilik, dogmatizm ve irtica gibi kavramlarla tanımlamakta, kendisini gericiliğin karşısında konumlandırmakta ve “geri olan her şeyin...”⁴³ mücadele kapsamına alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Gazetenin başyazarı olan Kanık, bu duruşu altını şu cümlelerle çizmektedir: “Gazetemiz geri kafalılarla, dar kafalarla savaşmayı kendine dert edinmiştir. Yazarlarımızı okuyan herkes bunun böyle olduğunu bilir.”⁴⁴

³⁸ Mehmet Yavru, “Bir Hatırlatma”, *Yaprak Gazetesi* (15 Haziran 1950), 2.

³⁹ Rifat Oktay, “Son Altesse”, *Yaprak Gazetesi* (01 Aralık 1949), 2.

⁴⁰ *Yaprak Gazetesi*, “Sebilürreşad’ın Meseleleri” (1 Şubat 1950), 2.

⁴¹ Orhan Veli Kanık, “Cümbüşlü Bir Kitap”, *Yaprak Gazetesi* (01 Nisan 1950), 2.

⁴² *Yaprak Gazetesi*, “Şundan, Bundan”, 2.

⁴³ Orhan Veli Kanık, “İrtica Kötü Mü/ Selamet’e Tecavüz/İrtica”, *Yaprak Gazetesi* (15 Haziran 1949), 1.

⁴⁴ *Yaprak Gazetesi*, “Şundan, Bundan”, 1.

Çünkü “Milyonlarca yurttaşı müspet bilgiye, binlerce köyü okula kavuşturmak gibi *ileri* bir dâva dururken, memleket irfanına din yoluyla hâkim olmaya çalışmak bir *geriliktir*.”⁴⁵(Vurgular yazara ait) Bu açıdan yönetim, gençler, siyaset yapıcılar, eğitim ve iktisadi güçler dinsel gerilikle mücadele etmek ve toplumu daha ileri bir yere taşımak için mücadeleye davet edilmektedir.

3.2. Çağdaşlığa Karşı Geçmiş

Gazetenin söylem biçiminde geçmiş önemli oranda menfi anlamda kullanılmakta ve ilericiliğin, geleceğin, aydınlığın karşısına oturtulmaktadır. Bu açıdan edebiyat, müzik, iktisat, eğitim, siyaset, giyim kuşam ve gündelik hayat olmak üzere geçmişi anımsatan durumlar damgalanmaktadır. Örneğin bir pasajda “Batılılar geriye bağlı insanları toplumun ilerlemesine engel olmayacak bir hale sokabilmişlerdir: Meselâ papazlar, lortlar, kontlar, krallar müspet bilgilerin gelişmesine zaman zaman yardım bile etmişler. Madem hala geri kalanlarımız var biz de bari böyle yapalım.”⁴⁶ Buna göre devlet ve devlet bürokrasisi geçmiş kodlara sahip olan kesimleri yola getirmeli ve çağdaşlaştırmalıdır. Çünkü çağdaşlık geçmiş olguların geride bırakıldığı oranda gerçekleşmektedir. Ne kadar çağdaş olunursa geçmiş o kadar geri kalmış olur. Ümmet ve imparatorluk çağıyla tüm köprüleri yıkıp ileri dünyanın akışına katılmış⁴⁷ Türk toplumu dünyayı tanımaya Tanzimatla başlamış, içine kapanmış Osmanlı medeniyetinden Batılılaşmaya bu şekilde adım atmıştır.⁴⁸ Batı sadece kendisini Türk toplumuna kabul ettirmekle kalmamış aynı zamanda demode olmuş ve fenni bilgilerin önünde engel olan dinsel geçmişten uzaklaşılmasına da katkı sağlamıştır.

Devlet yönetiminde, bürokraside geçmiş gerilik olduğu gibi gündelik pratiklerde ve giyim kuşamda zamanı yakalamamak, geçmişte kalmak da geriliktir. Bu açıdan geçmişi simgeleyen kıyafet ve giyim kuşam, dini yaşam biçimi anti-ilericiliktir. Dolayısıyla geçmişi simgeleyen başörtüsü ve diğer kıyafetler çağdaşlaşma gerçeğiyle karşılaşmış ortadan kalkacaktır.⁴⁹ Çünkü bunlar geçmişe dönüktürler ve gericiliğin sembolleridirler. Düşünür ve entelektüellere düşen görev geçmişin çağdaşlaşmaya engel olmasıyla mücadele etmektir. Çünkü geçmişte kalan durumlarla mücadele etmek, köksüzlük değil çağdaşlığa adım atmaktır.⁵⁰ Nitekim bu damgalamadan edebiyat da payına düşeni almaktadır. Gazeteye göre birkaç okuryazarın tekelinde kalan eski yazı ile edebiyat olmazdı ve olamadı.⁵¹

Ezan konusunun tartışıldığı 28. sayıda geçmişin gerilikle damgalanması çok belirgindir. Ezanın Arapçalaştırılmasının gereksiz olduğunu, dil birliği için ibadetlerin Türkçe yapılması gerektiğini vurgulayan Orhan Veli Kanık, Türkçe ibadeti ilericilikle ilişkilendirmektedir. Ona göre ezanı Arapçaya çevirmek yerine Türkçeleştirme politikaları devam etmeliydi. “...Böylelikle de ileriye doğru adım atılırdı. Ama biliyoruz, maksat ileri bir iş görmek değil. Maksat seçimlerden önce bir avuç geri kafalı insanı avlamak için verilmiş bir sözü yerine getirmektir.”⁵² Bu bağlamda geçmişi çağrıştıran Arapça ezan geri kafalının, geride kalmışların hevesi olarak kodlanmakta ve gerilik söylemi bir damga olarak işlevselleştirilmektedir. Bu gerilik karşıtlığı kimi açılardan entelektüel boyutları aşmakta belli bir duygu ifadesine dönüşmektedir. Örneğin gazetenin 3. sayısında şairin kişiliğini ele alan Oktay Rifat, “Ben kendi hesabıma bir takım ruhçu, Allahçı şairlerin şiirlerine katlanamıyorum. Şiirini okuduğum şairin mutlaka ileri bir insan olmasını istiyorum”⁵³demektedir. Yine benzer bir yaklaşım gazetenin 4. sayısında Eyüboğlu tarafından dile

⁴⁵ Kanık, “İrtica Kötü Mü/ Selamet’e Tecavüz/İrtica”, 2.

⁴⁶ Sabahattin Eyüboğlu, “Üç Yol”, *Yaprak Gazetesi* (01 Ocak 1949), 1.

⁴⁷ Eyüboğlu, “Üç Yol”, 1.

⁴⁸ Eyüboğlu, “Üç Yol”, 1.

⁴⁹ Eyüboğlu, “Üç Yol”, 1.

⁵⁰ Eyüboğlu, “Üç Yol”, 1.

⁵¹ Eyüboğlu, “Üç Yol”, 1.

⁵² Orhan Veli Kanık, “Ezan Üstüne”, *Yaprak Gazetesi* (01 Haziran 1950), 2.

⁵³ Oktay Rifat, “Şairin Kişiliği”, *Yaprak Gazetesi* (15 Ocak 1949), 1.

getirilmektedir. Eyüpoğlu'na göre Latin alfabesiyle yazılan edebi metinler "Cumhuriyetin ilk yıllarında skolastikten kurtulma gayretimizin en güler yüzlü örneğiydi."⁵⁴

Geçmiş etkisinde kalan gericiler ve "cahil halkı avlamak isteyen fikir madrabazları, onun geri taraflarını olabildiklerine sömürmekten geri kalmıyorlar."⁵⁵ Bu açıdan ilerici fikirli olanlar ve "inkılapçı Türk gençlerine, bu gerilik simsarlarıyla savaşmak, onları alt etmeye çalışmak düşüyor."⁵⁶ Gazetede neredeyse her sayıda bir şekilde gerilik ve ilerilik meselelerine değinilmekte, geçmiş ve gelecek tartışılmaktadır. Bir damga biçimi olarak geçmişin payına düşen kavramlar, çıkarıcılık, gericilik ve madrabazlıktır. Geçmiş menfi olana göndermede bulunurken gelecek aydınlık ve mutluluğa işaret etmektedir. Menfilikle damgalanan geçmişin payından en büyük nasibi ise dini alan almaktadır.

3.3. Pozitivizme Karşı Hurafe

Modernleşme süreçleri içerisinde pozitivizmin önemli bir yer kapladığı daha önce vurgulandı. Nitekim modernleşme süreçlerine giren toplumlarda yerel, kültürel kodların pozitivizm bağlamında ele alınması ve pozitivizme göre konumlandırılması dikkat çekicidir. Bu açıdan müzik, sosyal bilimler, gündelik hayat gibi meselelerin tamamı sistematize edilmiş akıl merkezli pozitivist felsefe çerçevesinde çözümlenmekte ve hakikat olarak pozitivizm belirleyici olmaktadır.

Bauer'in vurguladığı gibi modernite ve onunla ilişkili olan pozitif bilim açık seçikliklidir.⁵⁷ Bu açıdan bilme olaylarını somutlaştıran beş duyu organı önemlidir. Bilimsel düşünce belli bir çerçeve, sınır ve bakıştır. Bu bakışın içinde kalmak önemlidir. Bu açıdan gazetenin aydın ve entelektüelleri "Dünya ve toplum üzerindeki görüşünüzü, inancınızı anlatırken, bilimin çizdiği, sınırlandırdığı yolun içinde kalabiliyor musunuz?"⁵⁸ şeklinde sorular sorması ve meselelerin bilimsel çerçevede çözümlenmesi gerektiğini salık vermesi dikkate değerdir.

Bir bireyi, topluluğu ya da nesneyi damgalayan, kendisiyle damgalanan nesne, kişi ya da kesim arasında belirgin çizgiler çizmeye özen gösterir. Herhangi bir kişinin ya da kesimin damgalaması en azından sınırları çizilmiş kavramlarla mümkündür. Nitekim gazetenin de buna dikkat ettiği anlaşılmaktadır. Damgalamanın sınırları pozitivizmle çerçevenmektedir. İlerilik pozitivizmi, bilimi, deneyi, akli ve eleştiriyi ifade etmektedir. Gerilikse daha çok dogmatik, ezberci ve sorgulanmayan düşünme biçimine işaret etmektedir. Burada pozitivist bakışın dışında kalan her düşünce hurafe olarak damgalanmaktadır. Örneğin M. Fırtınalı mahlasıyla ileri ve geri kavramlarını tartışan Mehmet Dikerdem, bazı insanların irtica kavramından kaçmak için ileri gibi durmaya çalıştıklarını ancak fikirsiz olarak geri olduklarını vurgulamaktadır. Kendince ilerililiğin ne olduğunu tanımlamaya çalışan yazarın olgusal ve pozitivizm vurgusu dikkate değerdir. Ona göre "İleriliğin ilk şartı gerçeğe uygun olmaktır."⁵⁹ Bu gerçeklik fizikte karşılığı olmalıdır. Dikerdem'in çerçevesini çizdiği ilerilik bilimsel bilgiye yaslanan ileriliktir. Ona göre müspet bilgi ve mantık metotlarından ayrılıp metafizik kalıplara saplananların bilim alanındaki şöhretlerine kapılarak kendilerine bilim adamı adı verilmemelidir. Bilginin ve bilimin aklın gerçekleriyle uyumlu olması gerektiğini vurgulayan yazar, aklın sınırları dışındaki düşünceleri geçersiz olarak kabul ederken, aklılığı ise modern metotlarla sınırlandırmaktadır.⁶⁰

Burada bilim ve bilimselcilik modern ve çağdaş insanın karakteridir. Bilim o kadar önemli bir şeydir ki bilimsel faaliyetleri tekdüze, baskıcı ve her şeyi çözemeyen yönlerini sorgulayanlar Orta Çağ'da kalmıştır. Nitekim gazete, pozitivist bakış açısını eleştirenleri şu ifadelerle tarif etmektedir. "XX. yüzyılda bu şekilde

⁵⁴ Sabahattin Eyüboğlu, "Güzel Yazılar Edebiyatı", *Yaprak Gazetesi* (Şubat 1949), 1.

⁵⁵ Orhan Veli Kanık, "Yanlış Bir Yol", *Yaprak Gazetesi* (15 Ocak 1949), 1.

⁵⁶ Kanık, "Yanlış Bir Yol", 1.

⁵⁷ Detay için bk. Bauer, *Dünyanın Tekdüzeleşmesi: Müphemlik ve Çeşitlilik Kaybı Üzerine*.

⁵⁸ M. Fırtınalı, "Bilim Düşüncesi", *Yaprak Gazetesi* (Şubat 1949), 1.

⁵⁹ M. Fırtınalı, "İleri Geri", *Yaprak Gazetesi* (01 Ocak 1949), 1.

⁶⁰ Fırtınalı, "İleri Geri", 1.

konuşanların, ortaçağ yobazlarından hiçbir farkları olmadığını unutmayalım. Bilim tarihi baştanbaşa bu zihniyetle yapılan savaşın tarihidir.”⁶¹ Yazının devamında Galile’ye saldıran zihniyetle “bugün metafiziğin sahteliğini, gülünçlüğüne ispat edenlere saldıran kuvvet aslında aynı”⁶² denilerek dinsel alan çeşitli kelimelerle damgalanmaktadır. Burada Orta Çağ kavramı özellikle bir damga biçimi olarak kullanılmakta ve modern/bilimsel/çağdaş kültür bu şekilde kutsanmaktadır. Bu durum modern Batıcılığın da tipik bir özelliğidir.⁶³

İlk sayıdan itibaren hedeflenen şeyin müspet bilim olduğunun altını çizen gazete, tek kurtuluş yolunun bu olduğunu ifade etmektedir. Her şeyin fiziğe indirildiği bu bakış açısında metafizik/fizik ötesi hurafedir ve Orta Çağ düşüncesidir. Bu açıdan “sosyal hayatımıza halâ tesir etmeye çalışan Orta Çağ hurafelerinin, düşüncelerimize, hareketlerimize hükmetmeye kalkışan fizikötesi kuvvetlerin sökülüp atılması zaruri”⁶⁴ denilerek geriliğin en önemli nedeni olarak görülen din, ileriye doğru yürümenin, bilimsel düşüncenin prangası olarak damgalanmaktadır. İlerilik dinin geriliğiyle mümkündür. Türk toplumu Tanizmatla başlayan süreçte dinin gündelik hayat, siyaset ve devlet kademelerinde gerileyişle ilerleyebilmiştir. Buna göre “İleriye doğru bir hamle yapabilmek için, dinin sosyal düzene yüzyıllar boyunca aşılacağı, kadere boyun eğme, kanaatkârlık, tevekkül gibi uyuşturucu tesirlerden silkinip kurtulması gerek (ir)”⁶⁵ ve devleti yöneten elitler bu durumu kendilerine bir misyon ve vizyon olarak kodlayıp gerekenleri yerine getirmelidir.

Vurgulamak gerekir ki Yaprak gazetesinin çıktığı yıllar özelde Batı’da katı pozitivist felsefenin ve modernleşme anlayışlarının eleştirildiği yıllardır. Özellikle II. Dünya Savaşı ve sonrasında Frankfurt Okulu ve çevresinin başını çektiği pozitivism ve katı akılcılığa yönelik eleştiriler dikkat çekicidir. Moderniteyi eleştiren Horkheimer gibi düşünürler katı akılcılığı “akıl tutulması” olarak kodlamaktadır.⁶⁶ Bu eleştiriler kısmen de olsa Batı dışı toplumları da etkilemiş, en azından pozitivismin her şeyi çözmeyeceğiyle ilgili belli bir kanaatin oluşmasına da kaynaklık etmiştir. Nitekim gazetenin bazı sayılarından en azından modernitenin gençleri ve toplumu çıkmaza sürdüğü, anlamsız bir yere götürdüğü ve rota kaybı yaşattığıyla ilgili düşüncelere cevap vermeye çalışması, o yıllarda pozitivismeye yönelik çekincelerin ortaya çıktığını göstermektedir. Ancak pozitivismi merkeze alan gazete rota kaybı söyleminin “bilhassa din propagandacıları” tarafından dile getirildiğini ve amaçlarının ilericiliğin sembolü olan laikliği yıkmak olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁷ Bu tür ifadelerle itibar edilmemesi gerektiğini vurgulayan gazete rota ve anlamsızlık meselesinin çözüm yolunun bilim ve akıl olduğunu belirtmekte ve pozitivismi neredeyse tek çözüm olarak görmektedir. Gazetenin konuyla ilgili belki de en vurucu cümleleri şöyledir:

İnsan hayatına doğru yolu gösteren tek pusula, bilgiye dayanan akıldır. Bilim yolundan ayrılmayan aklın vardığı netice: İşte inanılacak, şey budur. Bilim hiçbir din veya dogmaya benzemez. Dinler, dogmalar ye fizik ötesi kaideleri, körü körüne, şuursuzca inanışlara dayanır. Bilim düşüncesi ise, devamlı bir oluş, ilerleyiş halinde bulunan dış dünyayı gerçek yüzüyle tanımamıza, toplum meseleleri kargısında nasıl bir durum takınmamız gerektiğini bize öğretmeye yarar. Bir kere bu anahtar ele geçirdikten sonra artık ne aldanmaya razı oluruz, ne de başkalarını aldatmaya kalkışırız. Fakat bilime inanmak, Allah’a inanmak kadar kolay değildi. Bilime inanmak, bilimin peşin hükümlerden sıyrılarak gerçeklere sıkı sıkıya sarılmak ve onları cesaretle savunmak demektir. Bilime inanmak, halk kitlelerini devamlı ve sistemli şekilde aldatmak için uydurulmuş yalanlarla, zümre menfaatlerine uşaklık eden sahte bilginlerle kıyasıya savaşmak demektir. Bilime inanmak, barışı sevmek, insanlığın mesut geleceğine inanmak demektir.⁶⁸

⁶¹ Fırtınalı, “Bilim Düşüncesi”, 1.

⁶² Fırtınalı, “Bilim Düşüncesi”, 1.

⁶³ Bauer, *Neden İslam’ın Orta Çağı Yoktu?* 11-31.

⁶⁴ *Yaprak Gazetesi*, “Kurtuluş Yolu” (15 Kasım 1949), 1.

⁶⁵ *Yaprak Gazetesi*, “Kurtuluş Yolu”, 1.

⁶⁶ bk. Max Horkheimer, *Aklın Tutulması*, çev. Orhan Koçak (İstanbul: Metis Y., 1994).

⁶⁷ *Yaprak Gazetesi*, “Nelere Bağlanmalı” (01 Haziran 1950), 1.

⁶⁸ *Yaprak Gazetesi*, “Nelere Bağlanmalı”, 1.

Öyle ki gazetenin akıl ve bilimsellik vurgusu kültürel ve duygu yönleri ağır basan müzik alanında bile göze çarpmaktadır. Nitekim gazete milli musiki savunucularının zaman ve zemini iyi okumadıklarını vurgulamakta ve alafranga müziğinin evrensel olduğunu ifade etmektedir. Bu açıdan milli musikiyi savunanların Atatürk'ün "bilimsel müzik" felsefesini görmezden geldiği ifade edilmekte ve Batı'ya vurgu yapılarak bilimsellik iddiasında bulunmaktadır.⁶⁹ Netice olarak gazete bilimsel bilgiyi ilerencilik din ve geçmişi gericilikle damgalanmakta ve kendi zaviyesinde bilimsel bir çerçeve oluşturmaya çalışmaktadır. Gazeteye göre bir düşüncenin ilericiliği ve çağdaşlığı akla bilime, gerçeklere uygunluğu ile anlaşılır. Buna göre "her türlü edebiyat, metafizik, bu pozitivist ölçünün karşısında çaresiz kalır"⁷⁰ ve gerici olur. Neticede pozitivist çerçevede dini gerilikle damgalayan gazeteye göre bilimsel ölçü tek hakikattir ve pozitivistin karşısında yer alan düşünceler çağdışıdır.

3.4. Bilimsel Eğitime Karşı Din Eğitimi

Modernitenin, bilgi paradigması, olgu merkezli perspektifin önemli merkezleri okullardır. Bu açıdan okul kilisenin alternatifi olan dünya görüşünün somut hali gibidir. Türkiye'nin modernleşme süreçlerinde de okul önemli bir yer olarak görülmüş, toplum modernleşmesinin önemli bir ayağı olarak kodlanmıştır. Nitekim Yaprak gazetesinin de bu duruma sık sık vurgu yaptığı görülmektedir. Örneğin gazetenin köy enstitülerini köylü toplumun modern bilimsel düşünceye aşina olmasını sağlayacak ve bilimsel düşünceyi kazandıracak/kazandırılması gereken yerler olarak kodladığı anlaşılmaktadır.⁷¹

İlerencilik ve çağdaşlıkla ilişkilendirilen okul, mekanik, değer yargılarından arınmış, geçmişin düşün geleneğinden bağımsız, teknik, teknolojik ve "bilimsel" faaliyetlerin yapıldığı mekânlar olarak telakki edilmektedir. Elbette ki bilimden kastedilen şey, fiziktir. Bu açıdan fizik ve bilimselliğin karşısında konumlandırılan dinin okullarda yerinin olmaması gerektiği sık sık vurgulanmaktadır. Gazete konuyu sitemkar bir dille:

...Ama 1949 yılında ilkokullara din dersleri konur, üniversitelerde ilahiyat fakülteleri açılırsa halk ne yapsın? Vicdan hürriyeti maskesi altında bilim düşmanlığı yapıldığının, yani inkılâbın temel direğine kast edildiğinin farkında mıyız? İlkokul sıralarındaki körpe dimağlara peygamberlerin mucizelerini ciddiyle anlattıktan sonra onların fizik kanunlarına inanmalarını nasıl isteyebiliriz?⁷² şeklinde dile getirmektedir.

Öyle ki din derslerinin okullarda verilmesi kimi zaman dehşetengiz bir havada verilmektedir. Nitekim Ankara İlahiyat Fakültesi'nin açılışı şöyle değerlendirilmektedir: "...bunu duyunca başımızdan aşağı soğuk sular dökülmüş gibi, donup kaldık. Demek bugünkü milli ihtiyaçlarımızın başında din âlimleri yetiştirmek, gençlere, metafizik bilgiler vermek geliyormuş."⁷³ Din eğitimi meselesini ilerencilik, çağdaşlaşma ve Atatürkçülüğe aykırı olarak gören gazetenin başyazarı Kanık, bu eğitimi açık bir şekilde "bilim yolundan" dönüş olarak görmektedir.⁷⁴ Ona göre "Câmi yerine okul yaptırarak, mızraklı ilm-i hâl yerine hayat bilgisi öğretmek kalkındırılacak bir köylü sınıfının"⁷⁵ ülkenin geleceği için daha faydalı olacağı kuşkusuzdur. Gazetenin diğer sayılarında da din eğitime yönelik çekincelerini dile getiren Kanık, "Pompei'nin Son Günleri" başlıklı yazıda dinsel eğitimi şu bağlamlarda gerilikle damgalamaktadır:

Bugün ilkokullarda din derslerine başlanıyor. Beş on gün evvel birkaç yerde imam-hatip kursları açıldı. Yine son günlerde birkaç meczup Arapça ezanı okudu. Birkaç okuryazar dine dönmenin gerekli bir iş olduğunu söylediler. Birkaç yerde cami yaptırıldı. Bütün bu olaylara bakıp geriye irticaa doğru

⁶⁹ *Yaprak Gazetesi*, "Alaturka-Alafranga" (15 Aralık 1949), 2.

⁷⁰ *Yaprak Gazetesi*, "Bir Münazara Dolayısıyla" (Şubat 1950), 2.

⁷¹ S. Odabaşı, "Köy Enstitüleri Üstüne", *Yaprak Gazetesi* (01 Haziran 1949), 2.

⁷² *Yaprak Gazetesi*, "Kurtuluş Yolu", 1.

⁷³ *Yaprak Gazetesi*, "Üniversiteler Açıldı" (15 Kasım 1949), 2.

⁷⁴ Kanık, "Yanlış Bir Yol", 1.

⁷⁵ Kanık, "Yanlış Bir Yol", 1.

gittiğimizi sanmayın. Gerçi bu olayların bütünü, yurt içinde bir irtica hareketi olduğunu gösterir. Kara kuvvet daha henüz ölmemiştir.⁷⁶

Dini kara kuvvet, gerici, irticacı gibi kavramlarla damgalayan Kanık, din etrafındaki canlılığın geçici olduğunu, durumun çok da kötü olmadığını vurgulamaya çalışmaktadır. Bu umutlu duruşunu imam-hatip liselerinin tercih edilmesinin azlığıyla ilişkilendirmekte ve imam-hatip öğrencilerinin yüzdelik olarak azlığını sevindirici bir durum olarak görmektedir. İronik bir şekilde dinsel alanın ihtiyarlık, yaşlılık ve piri fanilikle temsil edilmesi, öte yandan yeni fikir ve düşüncelerin gençlerle örneklendirilmesi de eski ve yeni bağlamlarında gündeme gelmekte ve bu şekilde kodlanmaktadır. Nitekim Kanık umutlarını şöyle temellendirmekte ve gençlere vurgu yapmaktadır:

Ama fazla da telâşlanmaya lüzum yok. Bu kuvvet, bu kara kuvvet artık gençlik arasında iş görmeyecektir. Bu gönül ferahlığına küçücük bir haberden geliyoruz. Nüfus sayısı bir milyon olan İstanbul'da bir imam-hatip okulu açıldı. Gazetelerde okuduk, bu kurstaki öğrenci sayısı on yedi imiş. Bu on yedi kişinin altısı sakallı imiş, üçünün ise sakalı bembeyaz. Milyonda on yedi. Binde yarım bile etmez. Liselerimizi, üniversitelerimizi dolduran binlerce, on binlerce gence karşılık on yedi ihtiyar, imam hatip kursunun bir ayağı çukurda demektir. Bu haber sevilmecek bir haber değil. Demek ki gençlik küflüye, bâtula, hurafeye, martavala gayri kulak asmıyor. Dünyanın iyi bir yola, ancak bilimle, gerçeğe, işle gidebileceğini anlamış yaşasın gençler.⁷⁷

Dinsel alanın yoğun bir şekilde irtica, gerici, dogmatik, ezberci, "akıl dışı" ve bilimsel olmayan bir çerçevede damgalanması, dindar muhafazakâr kesimlerin de damgadan kurtulmak için bilimsel vurgu yapmalarında etkili olmuşa benzemektedir. 1949 yılında açılmış olan Ankara İlahiyat Fakültesini gerekçelendiren İsmail Hakkı Baltacıoğlu burayı bilimsellik, rasyonellik, analitik düşünce ve dine bilimsel yaklaşım konsepti içerisine yerleştirmektedir.⁷⁸ Yine Yaprak gazetesinden yazılanlardan anlaşıldığı kadarıyla irtica/gerilik kavramı siyasi partilerin birbirini damgalamak için kullandığı bir sözcüğe dönüşmüştür.⁷⁹ Nihayetinde yoğun bir şekilde ve damga bağlamında kullanılan geri kelimesi belki de modernleşme süreçlerinin en damgacı sözcüğü gibidir. Ancak dini alanı temsil eden sosyal kesimlerin bilimsellik vurguları ve irtica olmadıklarına yönelik söylemlerinin gazeteyi tatmin etmediği anlaşılmaktadır. Örneğin Kanık din eğitiminin bilimsel temellerinin olabileceğini savunan tezleri şu ifadelerle eleştirmektedir:

Bugün çıkan gündelik gazetelerden birinin ilk sayfasında bir haber var. Bursa'daki camilerden birinde vaaz eden bir diyanet işleri müfettişi 6 Nisan'da kıyamet kopmayacağını söylemiş. Hay ömrüne bereket! Ya bir de kopacak deyiverseydi, ne olurdu bizim halimiz. Kısaca anlatayım: Kıyametin kopacağına yakın iki türlü alamet belirecekmış, Birincisi sugrâ alâmetleriymiş. Zinanın, içkinin kumarın artması gibi... İkincisi kübrâ alâmetleri... Yecüc mecüc gibi, İsa'nın gökten inmesi gibi... İmam-hatip kurslarını açanlar, bu işi, bâtıl olanla savaşmak için yaptıklarını söylerler. Derler ki 'imam-hatip kurslarını işte bu türlü olayları önlemek için, o yanlış işleyen kafaları değiştirmek için açıyoruz.' İyi ama Bursa'da vaazı veren zat kim? Diyanet işleri Müfettişi. Yâni o imam hatip kurslarını teftiş edecek o kursların çalışmalarına istikamet verecek olan yetkili kişilerden biri. Varın hayır bekleyin artık siz o kurslardan.⁸⁰

Gazeteye göre muhafazakârların kendi fikirlerini ve din eğitimi ilericisi bir yaklaşım olarak görmesi, gericiliğin ayıp karşılanması dolayısıyladır. Buna göre modern dönemlerde ve çağdaş zeminde eskiye yönelik talepler "ayıp" olarak değerlendirilmekte ve insanların bu damgayı yememek için göstermelik de olsa bilimselci ve ilerici görünmeye çalıştıkları vurgulanmaktadır.⁸¹

⁷⁶ Orhan Veli Kanık, "Pompei'nin Son Günleri", *Yaprak Gazetesi* (Şubat 1949), 1.

⁷⁷ Kanık, "Pompei'nin Son Günleri", 2.

⁷⁸ bk. Münir Koştas, "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Dünü Bugünü)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Özel Sayı)* 39/2 (1999).

⁷⁹ Yavru, "Bir Hatırlatma", 2.

⁸⁰ Orhan Veli Kanık, "Kıyamet", *Yaprak Gazetesi* (15 Mart 1950), 2.

⁸¹ Fırtınalı, "İleri Geri", 1.

Sonuç

Çeşitli biçimleriyle uzun alıntılarının yer aldığı bu makale boyunca dinin modernleşme süreçlerinin bir sonucu olarak damgalanma şekli tahlil edilmeye çalışıldı. Damgalama sosyolojik bir gerçektir ve her dönemde var olagelmıştır. Modernleşme, sadece damgalamanın şeklini değiştirmiştir. Her damgalama bir boyutuyla damgalananı yönlendirilebilir hale getirme, yönlendirme ve çerçeveleme faaliyetidir. Bu faaliyet belli bir bilgi paradigması, insan okuması, tahlil şekli ve kavramsallaştırma biçimiyle işe koşturulur. Nitekim modernleşme de yeni bir söylem biçimi, bilgi anlayışı ve okuma biçimidir. Bu açıdan halen de çeşitli biçimleriyle kullanılmakta olan geri, irtica, yobaz, Orta Çağ gibi kavramların modernleşen Avrupa'nın yeni iktidar biçimi, organizasyon şekli ve epistemik çerçevesiyle paralel bir şekilde dolaşıma sokulmuş ve din menfi birtakım anlamlar içeren kavramlarla damgalanmıştır. Yaprak gazetesinin bu durumun bir örneğini oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Modernleşme ve modernleşmeyle bağlantılı olarak yükselen yeni paradigma özü itibarıyla bir ötekileştirme, küçümseme, hor görme, format atma ve damgalama sürecidir. Bu süreç söylemlerini eski, geri, irtica ve yobaz olarak gördüğü alanlara göre kodlamakta ve bu kodlamalarda dini merkeze yerleştirmektedir. Modernleşme sürecinin ortaya çıktığı, yükseldiği Avrupa'nın kendine yeni bir ıslah edici, uygarlaştırıcı rol biçmesi, kendini ileride görmesi ve diğer kültür havzalarını geliştirip, dönüştürme vizyonu yüklemesi bu açıdan öğreticidir. Burada damga işlevsel bir rol oynamıştır. Geri kaldığına, irtica olduğuna inanılan bir kültürün, kültürel kodun belli kavramlar ve çerçevelerle damgalanması, ötekileştirilmesi, küçümsemesi modern bilgi paradigmasının bir stratejisidir. Damgalama nihayet damgalananın değişime zorlanması, dönüşmesi ve kimi açılardan yönetilebilir hale gelmesi açısından da önemlidir.

Modernleşme Batı'nın ve Batıcı aydınların kendi geçmişiyle hesaplaşması ve bu hesaplaşmanın merkezine dini yerleştirmesidir. Bu açıdan damgalamanın merkezine din yerleştirilmiştir. Bu süreç sadece Batı ile sınırlı kalmamış, Batı tipi modernleşen toplumlarda da ortaya çıkmıştır. Nitekim Batılılaşan, batılılaşma evresine giren toplumların içerisindeki Batıcı aydınların dinsel geçmişi yobazlık, karanlık, gericilik olarak kodlaması bu anlamda öğreticidir. Özelde Tanzimat süreciyle birlikte yükselişe geçen Batıcı düşünce tarzının artmasıyla birlikte geçmiş, irtica, geri, Orta Çağ gibi kavramların belli bir düşünceyi, görüşü ve fikri aşagılama amacıyla kullanılmaya başlanması anlamlıdır. Burada toplumun köklerinde, geçmişinde, medeniyet hafızasında önemli yer tutan dinsel alan damgalanmakta, toplumsal görüntüleri, uygulama alanları, bilgisel söylemleri zaman ve zeminin dışında olarak görülmektedir. Nitekim Osmanlı'da kullanılmaya başlanan ve nihayet Cumhuriyet döneminde daha fazla repertuara giren gericilik, gerilik ve irtica gibi kavramlar devlet bürokrasisinde etkin olan Batıcı aydınların/kesimlerin dinsel alana dönük müdahalelerini meşrulaştırmak için işlevsel bir şekilde kullanılmıştır.

Damgacı söylem biçiminin iyi bir örneğini Yaprak gazetesinin oluşturduğu söylenebilir. 1949 yılında yayın hayatına başlayan ve 1951 tarihinde 29. sayısıyla yayın hayatını sonlandıran gazete çok partili hayata geçiş sürecinin yaşandığı, seçim propagandalarının yapıldığı bir ortamda kendisini sol, ilerici, Batıcı ve modern olarak kodlamakta, kendi çizgisi dışındaki düşünceleri ve özellikle dinsel alanı gericilikle, dar kafalılıkla, yobazlıkla ve irticayla damgalamaktadır. Şu ya da bu şekilde dolaylı veya dolaysız dinsel her söylemi gericilik bağlamına oturtan gazete bu damgayı, gündelik hayattaki tüm çerçeveler için kullanmakta ve kendince modern olarak kodladığı "güçleri" bu duruma müdahaleye davet etmektedir. Gazetede din eğitimi, Arapça ezan, din içerikli yayınlar, eski giyim kuşam gibi pek çok husus gericilik olarak kodlanmaktadır.

Burada vurgulanması gereken önemli husus, pozitivizm ve modernleşmeyle dinsel alanın geriliği söyleminin doğru orantılı olduğudur. Pozivist ve bilimselci felsefe yükseldikçe, dinin ötekileşmesi, gericileştirilmesi ve arka plana itilmesi de artmıştır. Modern söylem dini damgalayıp, alanını daralttıkça kendisine alan bulmuştur. Nitekim Osmanlı'da din ve dini değerlerin gericilik konsepti içerisinde değerlendirilip, damgalanması, Batı'nın etkisinde kaldığı dönemlerde başlamıştır. Modernleşme ve Batılılaşma arttıkça dinin gerici olarak damgalanması da artmaktadır. Dinin damgalanması önemli bir

boyutuyla Batı merkezli modernleşme sürecinin bir ötekiye göre konumlanması, Batı'nın kendi geçmişiyle birlikte öteki kültür ve medeniyetleri gerilik çerçevesinde değerlendirmesidir.

Örneğin Yaprak gazetesinde bilimsel eğitimin karşısına din eğitimi, pozitivizmin karşısına hurafeler ki bu hurafelerle büyük oranda dinsel düşünce kast edilmekte, çağdaşlığa karşı geçmiş ve ilericiliğe karşı gericilik yerleştirilmekte bu süreçlerde din belirgin bir şekilde damgalanmaktadır. Burada damgalmanın sadece yaprak gazetesıyla sınırlı olmadığını, çeşitli boyutlarıyla var ola geldiğini ve insanlık tarihinde köklü bir yere sahip olduğunu belirtmekte fayda vardır. Tarihsel olarak da damga daha çok yönetenin yönetilebilir olarak gördüğü kesimleri "dışlamak" sindirmek ve hatta yönetilebilir hale getirmek için işlevsel boyutlarının olduğunu ayrıca vurgulamak gerekir. 1949 yılında yayın hayatına başlayan ve iki yıl süreyle yayınlanan Yaprak gazetesi bu durumun bir örneğini oluşturmaktadır.

Beyanname

- 1. Finans/Teşvik:** Yazar, çalışmada herhangi bir finans/teşvik kullanılmadığını beyan etmektedir.
- 2. Çıkar Çatışması:** Yazar, çalışmada herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.
- 3. Etik Beyan:** Yazar, bu makalede araştırma ve yayın etiğine uyulduğunu beyan etmektedir. Bu araştırma için Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

Kaynakça

- Albayrak, Sadık. *31 Mart Gerici Bir Hareket Mi? İrticanın Tarihçesi*. İstanbul: Bilim Araştırma Yayınları, 1987.
- Anday, Melih Cevdet. "Aldatmaca". *Yaprak* (15 Nisan 1949). Güney Matbaacılık Basım, 8.
- Arslan, Abdurrahman. *Nehri Geçerken*. ed. Asım Öz. İstanbul: Beyan Yayınları, 2010.
- Bauer, Thomas. *Dünyanın Tekdüzeleşmesi: Müphemlik ve Çeşitlilik Kaybı Üzerine*. çev. Mücahid Kaya. İstanbul: alBaraka Yayınları, 2022.
- Bauer, Thomas. *Neden İslam'ın Orta Çağı Yoktu?* çev. Hülya Yavuz Akçay. Ankara: Runik Kitap, 2021.
- Bauman, Zygmunt. *Modernite ve Holocaust*. çev. Sertabiboğlu. İstanbul: Sarmal Yayınları, 1997.
- Bulaç, Ali. *Modernizm, İrtica ve Sivilleşme*. İstanbul: İz Yayınları, 1995.
- Eagleton, Terry. *Tanrı'nın Ölümü ve Kültür*. çev. Selin Dingiloğlu. İstanbul: Yordam Kitap, 2014.
- Eyüboğlu, Sabahattin. "Güzel Yazılar Edebiyatı". *Yaprak* (Şubat 1949). Ar Basımevi Basım, 4.
- Eyüboğlu, Sabahattin. "Üç Yol". *Yaprak Gazetesi* (01 Ocak 1949). Akın Matbaası Basım, 1.
- Fırtınalı, M. "Bilim Düşüncesi". *Yaprak Gazetesi* (Şubat 1949). Ar Basımevi Basım, 4.
- Fırtınalı, M. "Dergiler". *Yaprak Gazetesi* (15 Nisan 1949). Güney Matbaacılık Basım, 8.
- Fırtınalı, M. "İleri Geri". *Yaprak Gazetesi* (01 Ocak 1949). Akın Basım Evi Basım, 1.
- Foucault, Michel. *İktidarın Gözü*. çev. Işık Ergüden. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003.
- Goffman, Erving. *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*. çev. Ş. Güneş vd. Ankara: Heretik Yayınları, 2019.
- Harari, Yuval Noah. *Sapiens: İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*. çev. Ertuğrul Genç. İstanbul: Kolektif Yayınları, 2015.
- Horkheimer, Max. *Akıl Tutulması*. çev. Orhan Koçak. İstanbul: Metis Yayınları, 1994.
- Joppke, Christian. *Laik Devlet Kuşatması Altında*. İstanbul: Say Yayınları, 2018.
- Kalın, İbrahim. *İslam ve Batı*. İstanbul: İsam Yayınları, 2015.
- Kanık, Orhan Veli. "Bazı Üniversiteli Gençlere". *Yaprak Gazetesi* (01 Haziran 1950). Dobra Matbaası Basım, 27.
- Kanık, Orhan Veli. "Cümbüşlü Bir kitap". *Yaprak Gazetesi* (01 Nisan 1950). Kanaat Basımevi Basım, 23.
- Kanık, Orhan Veli. "Ezan Üstüne". *Yaprak Gazetesi* (01 Haziran 1950). Dobra Matbaası Basım, 28.
- Kanık, Orhan Veli. "Ezan". *Yaprak Gazetesi* (15 Haziran 1950). Dobra Matbaası Basım, 28.
- Kanık, Orhan Veli. "İrtica Kötü Mü/ Selamet'e Tecavüz/İrtica". *Yaprak Gazetesi* (15 Haziran 1949). Güney matbaacılık Basım, 12.
- Kanık, Orhan Veli. "Kıyamet". *Yaprak Gazetesi* (15 Mart 1950). Kanaat Matbaası Basım, 24.
- Kanık, Orhan Veli. "Pompei'nin Son Günleri". *Yaprak Gazetesi* (Şubat 1949). Ar Basımevi Basım, 4.
- Kanık, Orhan Veli. "YanlıŞ Bir Yol". *Yaprak Gazetesi* (15 Ocak 1949). Arbas Basımevi Basım, 2.
- Kırçak, Çağlar. *Türkiye'de Gericilik: (1950-1990)*. İstanbul: İmge Kitapevi, 1993.
- Koç, Mustafa. *Revnakoğlu'nun İstanbul'u: İstanbul'un İç Tarihi*. ed. Übeydullah Kısacık - Müslüm Yılmaz. İstanbul: Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, 2021.

- Koştaş, Münir. "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Dünü Bugünü)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Özel Sayı)* 39/2 (1999), 141-184.
- Lefebvre, Henri. *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. çev. Işın Gürbüz. İstanbul: Metis Yayınları, 1998.
- Nisbet, Robert. *Sosyolojik Düşünce Geleneği*. çev. Yusuf Kaplan. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2020.
- Odabaşı, S. "Köy Enstitüleri Üstüne". *Yaprak* (01 Haziran 1949). Güney Matbaacılık Basım, 11.
- Oktay, Rıfat. "Son Altesse". *Yaprak* (01 Aralık 1949). Güney Matbaacılık Basım, 15.
- Öcal, Mustafa. "Dünden Bugüne İmam-Hatip Liseleri (1913-2013)". *100. Yılında İmam-Hatip Liseleri Uluslararası Sempozyumu-Bildiriler*. ed. Recep Kaymakçan vd. 65-104. İstanbul: Dem Yayınları, 2015.
- Özipek, Bekir Berat. "İrtica Nedir?" *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*. ed. Tanıl Bora - Murat Gültekingil. 6/236-245. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Özipek, Bekir Berat. "İrtica Nedir?" *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*. ed. Tanıl Bora - Murat Gültekingil. 6/236-245. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Paine, Thomas. *Aklın Çağı*. çev. Ali İhsan Dalgıç. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2013.
- Rıfat, Oktay. "Şairin Kişiliği". *Yaprak* (15 Ocak 1949). Arbas Basımevi Basım, 3.
- Said, Edward. *Oryantalizm*. çev. Nezih Üstel. İstanbul: İrfan Yayınları, 1998.
- Tanyol, Cahit. *Laiklik ve İrtica*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları, 1989.
- Taylor, Charles. *Seküler Çağ*. çev. Dost Körpe. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2007.
- Toker, Nilgün - Tekin, Serdar. "Batıcı Siyasi Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce/İslamcılık*. 3/82-98. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Toprak, Zafer. *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*. İstanbul: Doğan Yayınları, 2012.
- Touraine, Alain. *Modernliğin Eleştirisi*. çev. Hülya Uğur Tanrıöver. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- Türkdoğan, Orhan. *Türk Sanayi Toplumu*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2. Basım, 2009.
- Yaprak Gazetesi. "Alaturka-Alafiranga". (15 Aralık 1949). Güney Matbaacılık Basım, 16.
- Yaprak Gazetesi. "Bir Münazara Dolayısıyla". (Şubat 1950). Türkiye Matbaacılık Basım, 19.
- Yaprak Gazetesi. "Dergiler". (01 Mayıs 1949). Güney Matbaacılık Basım, 9.
- Yaprak Gazetesi. "Halk İçin". (01 Aralık 1949). Güney Matbaacılık Basım, 15.
- Yaprak Gazetesi. "İrtica Canlanıyor". (15 Mart 1950). Kanaat Matbaası Basım, 24.
- Yaprak Gazetesi. "Kurtuluş Yolu". (15 Kasım 1949). Güney Matbaacılık Basım, 14.
- Yaprak Gazetesi. "Nelere Bağlanmalı". (01 Haziran 1950). Dobra Matbaası Basım, 27.
- Yaprak Gazetesi. "Sebilürreşad'ın Meseleleri". (Şubat 1950). Güney Matbaacılık Basım, 20.
- Yaprak Gazetesi. "Şundan, Bundan". (01 Mayıs 1950). Kanaat Basımevi Basım, 25.
- Yaprak Gazetesi. "Üniversiteler Açıldı". (15 Kasım 1949). Güney Matbaacılık Basım, 14.
- Yaprak Gazetesi. "Yağmurdan Doluya". (15 Haziran 1950). Dobra Matbaası Basım, 28.
- Yavru, Mehmet. "Bir Hatırlatma". (15 Haziran 1950). Dobra Matbaası Basım, 28.
- Yavuz, Hilmi. *Modernleşme, Oryantalizm ve İslam*. İstanbul: Boyut Kitapları, 1998.
- Yılmaz, Mehmet Nuri. *İrtica*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.